

Recenzja pracy doktorskiej mgr Anny Mokrzyckiej-Wagner pt. „Ogród z pamięci” wykonanej pod kierunkiem prof. Czesławy Frejlich. Recenzja przygotowana została w związku z postępowaniem o nadanie stopnia doktora sztuki, wszczętym postanowieniem Rady ds. Stopni Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie, numer 43/2023 dnia 30.03.2023.

Recenzent – prof. Grzegorz Niwiński, Wydział Wzornictwa ASP w Warszawie.

Pani mgr Anna Mokrzycka-Wagner w swojej pracy doktorskiej podjęła ważny temat projektowania dla osób z demencją, w tym osób cierpiących na jej specyficzną odmianę, jaką jest choroba Alzheimerera. Fakt, że pod koniec życia tylko niewielka część z nas dysponować będzie pełnią swoich dawnych możliwości intelektualnych, połączony z wzrastającym odsetkiem ludzi starych, sytuuje ten temat wśród najważniejszych obszarów projektowania. Zapewnienie tym osobom udziału w życiu społecznym wspomaga więc funkcjonowanie całego starzejącego się społeczeństwa, realizując postulat „design for all”. Odchodząc jednak od postawy ściśle funkcjonalistycznej, pewny jestem, że empatia w stosunku do innych ludzi i otoczenia przyrodniczego stać się powinna podstawową cechą współczesnego projektowania. To nie perfekcyjny warsztat projektowy, przejmowany w coraz większym stopniu przez wspomaganie komputerowe i sztuczną inteligencję będzie wyznacznikiem wartościowych projektów, ale ludzkie reagowanie na potrzeby społeczne i środowiskowe.

Projekt Pani Anny Mokrzyckiej-Wagner odwołuje się do naturalnych, pierwotnych form dobrostanu ludzkiego, opartego na kontakcie z roślinami, zwierzętami i krajobrazem. Oddziaływanie otoczenia przyrodniczego sięga do najgłębszych pokładów podświadomości i wspomnień. Jednocześnie pozbawienie środowiska przyrodniczego naturalnych zagrożeń, pozwala wykorzystać jego uspakajający i kontemplacyjny charakter. Tworzenie ogrodów, terenów przyrodniczych o kontrolowanym wyglądzie i funkcji, oddzielonych od obszarów dzikich, służyło temu od dawna. Zauważono też terapeutyczny wpływ ogrodów na osoby chore. Praca przytacza współczesne badania Rogera Urlicha porównujące długości i jakości procesu zdrowienia u pacjentów po różnego rodzaju zabiegach chirurgicznych, którym umożliwiono kontakt z naturą i u tych, których go pozbawiono.

Ten regeneracyjny motyw przyrody wpisuje się w widoczny obecnie trend poszukiwania wzajemnych korzyści pomiędzy działaniami człowieka sprzyjającymi odnowie środowiska naturalnego i oddziaływaniem na człowieka otoczenia przyrodniczego. Mówi się i pisze o „Projektowaniu regenerującym”, którego celem jest przywracanie środowisku przyrodniczemu i traktowanemu wspólnie z nim środowisku ludzkiemu pożądanych cech, którymi dysponowały dawniej lub nadawanie im cech nowych, przywracających ich potencjał życiowy. Projektowanie regenerujące różni się od projektowania zrównoważonego tym, że zamiast minimalizować skutki, koncentruje się na stymulowaniu pozytywnych sprzężeń zwrotnych. Podejście regenerujące ma nie tylko na celu odwrócenie zanikania naturalnych systemów przyrodniczych, lecz także projektowanie systemów funkcjonowania ludzi, które mogą koewoluować z systemami naturalnymi w sposób, który generuje wzajemne korzyści. W tym ujęciu człowiek jest częścią natury, a stworzone przez niego sztuczne otoczenie jest również specyficznym habitatem przyrodniczym. Celem projektowania regenerującego nie jest rozwój sam w sobie, ale stworzenie właściwego stylu życia, w którym relacja ze środowiskiem naturalnym i innymi ludźmi ma podstawowe znaczenie. Rozwój pojedynczych ludzi i grup nie opiera się więc w tym ujęciu na zwiększaniu ilości zaabsorbowanych produktów i energii. Podstawowe

znaczenie ma tu regeneracja środowiska przyrodniczo-społecznego w którym żyjemy. Podobny charakter ma wymieniona w pracy doktorskiej teoria biofilii stworzona w latach 80-siątych przez amerykańskiego biologa Edwarda O. Wilsona, która przełożona została na koncepcje „designu biofilicznego”, w którym miejsca publiczne i wnętrza służą przede wszystkim regeneracji oraz integracji ze środowiskiem z poszanowaniem kontekstu przyrodniczego.

Działanie projektowe Pani magister Anny Mokrzyckiej-Wagner wyraźnie zbliża się do tego modelu. Zastosowane środki techniczne zaangażowane zostały w zmianę i udostępnienie fragmentu krajobrazu ludziom o specyficznych potrzebach, aby regenerować ich jakość życia. Przyniosło to również korzyść samej przyrodzie poprzez wpisanie się aranżacji terenu w istniejący ekosystem, kultywowanie gatunków rodzimych roślin oraz myślenie o potrzebach zwierząt.

Wyjątkową cechą tego doktoratu jest jego szeroka podbudowa teoretyczna. Szacunek budzi już sama lista bibliograficzna zawierająca 83 publikacje książkowe i około 30 źródeł internetowych. Znajdujemy tu pozycje dotyczące samych chorób o charakterze psychodegradacyjnym oraz pozycje dotyczące sposobów projektowania dla tych chorych. Praca dostarcza udokumentowane dane statystyczne, wprowadza rozróżnienia na różne typy dysfunkcji, ich stadia i objawy. Szczegółowo omówione są problemy w postrzeganiu świata i komunikacji, mogące mieć wpływ na realizację projektową. W pracy znajduje się wykładnia dotycząca obowiązujących praw osób chorych na schorzenia psychodegeneracyjne oraz odniesienia do norm społecznych, które powinny regulować nasz stosunek wobec nich. Inkluzywność, włączanie, wsparte poprzez edukację społeczną zwalczającą postawy stygmatyzujące, zostały wskazane jako właściwe.

Opracowanie zawiera również ciekawe omówienie przykładów podejścia do zakładania tzw. filtrów przestrzennych w projektowaniu architektury oraz przestrzeni publicznej w zależności od grupy, dla której projektujemy. Inaczej projektuje się przestrzeń dla osób neuroróżnorodnych, a inaczej dla chorych psychicznie, chorych ze spektrum autyzmu czy ADHD. Praca postuluje przyjęcie do wiadomości, że nasze mózgi różnią się między sobą, i w zależności od punktu widzenia, normatywni jesteśmy niemal wszyscy, lub niemal wszyscy w jakiś sposób od normy odbiegamy. Stanowi to oczywiście istotną przesłankę do projektowania.

Jednym z omówionych filtrów w projektowaniu przestrzeni jest koncepcja Miast Przyjaznych Starości, stworzona w 2007 roku przez WHO. Oprócz udogodnień w poruszaniu się, przeciwdziałanie osłabieniu możliwości intelektualnych ludzi starszych jest kluczowym aspektem tego programu. Zmniejszenie przeszkód, jakie osoby te napotykają w transporcie publicznym, zakupach, dostępie do kultury zostały aktywnie podjęte przez takie miasta jak Brugia w Belgii, York w Anglii, Newcastle w Australii czy Twin Cities w USA. Oprócz tego, w pracy podano kilka przykładów oraz charakterystyk parków i tras widokowych stworzonych z myślą o osobach z demencją. Omówionymi przykładami są: zwiększający dostępność natury sensoryczny szlak Parks Viktoria w Australii, Charlecote Park niedaleko Stratford w Wielkiej Brytanii oraz ogród w amerykańskim Portland.

Ważną podstawą do realizacji projektu doktorskiego były zasady projektowania dla osób z demencją opracowane przez Richarda Fleminga, Johna Zeisela i Kristy Bennett, stanowiące część World Alzheimer Report z 2020 roku. Są to proste podpowiedzi dla projektantów tworzące ramy rozwiązań dla tej grupy odbiorców. Najistotniejsze z nich, które znalazły odzwierciedlenie w projekcie doktorskim to: Dyskretnie zmniejsz ryzyko. Ogranicz skalę założenia. Zapewnij możliwość łatwej obserwacji otoczenia przez chorych. Zapewnij im dyskretną opiekę. Ogranicz nadmierną stymulację wzrokową i słuchową, pozostawiając stymulację przydatną. Wspieraj ruch i zaangażowanie. Stwórz znajome miejsce. Stwórz możliwość przebywania samemu lub z innymi. Próbuj stale przypominać kim jest osoba chora. Jasno określ zasady funkcjonowania w przestrzeni.

Oprócz obudowania projektu wiedzą teoretyczną i opiniami światowych badaczy i instytucji zajmujących się demencją, Pani Anna Mokrzycka-Wagner przeprowadziła szereg własnych badań. Najważniejsze z nich dotyczyły odpowiedzi na pytanie jakie elementy krajobrazu użytkownicy uznają za „swojskie”. Swojskie, swoje, czyli funkcjonujące w ich pamięci jako elementy dobrze się kojarzące, stanowiące wyzwalacze wspomnień z wcześniejszych okresów życia. Nie ulega wątpliwości, że obok tzw. pamiętek z przeszłości, wizerunków, kontaktów ze znanymi sobie osobami, dźwięków, zapachów, również miejsca, w tym miejsca o charakterze przyrodniczym mają potencjał podtrzymywania u osób z demencją więzi z własnymi wspomnieniami, tworzącymi ich tożsamość. Poza tym, poprzez kontakt z otoczeniem przyrodniczym podnoszony jest dobrostan tych osób, wzmagają się ich zdolności poznawcze i redukuje się stres. Zostało to wielokrotnie udowodnione w różnego typu eksperymentach. Badania prowadzone przez Annę Mokrzycką-Wagner zmierzały do ustalenia charakterystycznych cech krajobrazu rodzimego dla badanych osób. Prowadzone były autorską metodą prezentowania zdjęć typów krajobrazów głównie wiejskich oraz konkretnych roślin. Miękką analiza wypowiedzi pozwoliła na wyłonienie zestawu cech widoków otoczenia przyrodniczego wywołujących pozytywne asocjacje oraz listy zapamiętanych i dobrze kojarzących się roślin. Wydaje się że, w tego typu badaniu, wynik w znacznym stopniu uzależniony jest od miejsca urodzenia i spędzenia młodości badanych osób oraz ich osobistych historii. Z pewnością nie ma charakteru uniwersalnego i byłby bardzo odmienny, gdyby badania przeprowadzono wśród osób urodzonych i wychowanych nad morzem lub w górach. Nie odbiera to jednak obiektywizmu tym badaniom. Ewentualnie powstające wersje „Ogrodów z pamięci” będą mieć zawsze kontekst lokalny i odpowiedzą na potrzeby ludzi związanym z tą lokalnością. W tym konkretnym badaniu, prośbę o wybór pomiędzy krajobrazem nizinnym i górskim lub pomiędzy typowo polskim równinnym, a egzotycznym sawannowym, potraktowałbym jako ogólne potwierdzenie tej tezy.

Bardziej uniwersalny charakter miały odpowiedzi na pytania dotyczące preferencji w zakresie poczucia bezpieczeństwa w danym otoczeniu. Chodzi tu o pytania typu: Otoczenie leśne czy parkowe? Alejka parkowa zapętlona czy rozwidlona? Droga w lesie prosta czy dzieląca się na dwie odnogi? Obecność elementów wspierających poruszanie się, czy ich brak? Tutaj wyniki były jednoznaczne. Wybierano zawsze rozwiązania bezpieczniejsze z punktu widzenia orientacji i motoryki. Chociaż w wielu wypowiedziach przewijała się tęsknota za utraconą sprawnością i marzenie o sprostaniu wyzwaniom stawianym przez trudniejsze otoczenia.

Interesująca część badań dotyczyła reakcji sensorycznych osób ze zdiagnozowaną chorobą Alzheimera na różnego typu obiekty naturalne występujące w otoczeniu. Badano zarówno stopień odczuwania przyjemności obcowania z nimi, jak również ich potencjał przywoływania wspomnień. Obiekty typu zioła, owoce, kamienie, szyszki, mech, wrzos podawane były badanym osobom do rąk. Obserwowano ich reakcje oraz komentarze. Jak można było się spodziewać, większą przyjemność i bogatsze wspomnienia rodziły obiekty „żywe”, pachnące lub jadalne, czyli te, które odbierane były przez więcej zmysłów.

Badania ogólne, przeprowadzone przez Panią Annę Mokrzycką Wagner, uzupełniła obserwacja zachowania pensjonariuszy DPS-u w ogrodzie otaczającym ich ośrodek. Obserwacje potwierdziły w całej pełni pozytywny i stymulujący wpływ zieleni na motorykę, samopoczucie, a co najważniejsze na komunikację z innymi osobami. Udało się sporządzić również listę wskazań funkcjonalnych do projektu ułatwiających obcowanie z roślinami (dotykanie, wąchanie, zrywanie owoców, obserwacje z bliska). Przy okazji tego badania pojawiły się najpewniej konkretne pomysły na detale aranżacji oraz relacje przestrzenne pomiędzy grupami zieleni, a wyposażeniem „Ogrodu z pamięci”.

Szczegółowe przygotowanie teoretyczno-badawcze pozwoliło pani Annie Mokrzyckiej-Wagner ustalić precyzyjne założenia do projektu „Ogrodu z pamięci”. Podzielone one zostały na ideowe, naukowe, funkcjonalne i estetyczne. Do najważniejszych należą, według mnie, włączenie społeczne grupy z demencją i uczynienie jej widoczną i sprawczą, rozwinięcie terapeutycznych właściwości krajobrazu i zieleni poprzez przywołanie wspomnień z wcześniejszych lat życia, zbudowanie mikrośrodowiska naturalnego zapewniającego poczucie bezpieczeństwa fizycznego i psychologicznego oraz wpisanie się w lokalny krajobraz przy pomocy rodzimej zieleni, naturalnych materiałów i płynnych form.

Ogólny plan „Ogrodu z pamięci” zapewnia poczucia bezpieczeństwa, jak i możliwość łatwej orientacji w terenie. Ósemkowy, zapętłony układ podstawowej trasy spacerowej, jedno wejście i wyjście, wyrównanie do 4% znacznego spadku terenu pozwalające również na zbudowanie relatywnych wyniesień i obniżen terenu, dały w rezultacie spójną, jednocześnie prostą i dostosowaną do oczekiwań i możliwości użytkowników aranżację terenu. Pomimo niewielkich rozmiarów terenu (około 70 x 25 metrów) osiągnięto tu też potrzebne zróżnicowanie pozwalające na łatwą identyfikację konkretnych miejsc ogrodu. Ósemka trasy spacerowej rozciągnięta wzdłuż 4 metrowego spadku terenu, z jednej strony zakończona jest wyniesionym trapez obserwacyjnym, z drugiej rodzajem muru oporowego wykonanego z drewnianej palisady tworzącej wyizolowane miejsce odpoczynku. Szutrowa, utwardzona ścieżka przystosowana dla wózków i osób poruszających się o kulach, tworzy dwie pętle pozwalające na dostosowanie długości spaceru do potrzeb użytkowników. Aranżacja podzielona jest na strefy o nieco odmiennych funkcjach oraz odmiennych gatunkach roślin wybranych z listy triggerów pamięci skompletowanych przez autorkę w toku badań. W kilku miejscach zlokalizowano obiekty charakterystyczne takie jak: pompa, kamień z wypływającą wodą, poidła dla ptaków i owadów, kamiennie-ceramiczny murek do przysiadania. Większe obiekty architektoniczne (podest i palisada) wzbogacają i kulminują cały układ. Stanowią również niewymagający cel spaceru po obu pętlach ścieżki. Co około 6 metrów rozmieszczono ławki z oparciami i bez, przeważnie wyposażone w podłokietniki. Niektóre siedziska są jednoosobowe, co jest odpowiedzią na potrzebę przebywania samemu. W niewygodnych miejscach rozmieszczono poręcze ułatwiające przystawanie i pochylanie się w kierunku roślin. Wszystkie siedziska i poręcze tworzą rodzinę wizualną opartą na kontraście grubych belek z naturalnego drewna i cienkich wsporników z taśmy stalowej. Siedziska zostały przebadane pod względem ergonomicznym z udziałem potencjalnych użytkowników.

Całe wyposażenie „Ogrodu z pamięci” dobrze wpisuje się w zielone otoczenie, nie rezygnując jednak z indywidualności. Pomysły w rodzaju obłej ceramiki pomieszczonej z otoczkami w pokryciu murka do siedzenia, blatów z grubego lastriko na trapie, czy nawierzchni na przewiązce dwóch pętli ścieżki z drobnych ustabilizowanych betonem kamieni rzecznych, są stonowane, tworząc jednak szlachetne kontrasty materiałowe i wzbogacając doznania dotykowe użytkowników.

Projekt nie objął graficznego rozwiązania informacji wizualnej, o którym wspomina się w opisie. Przedstawione rysunki i plany wystarczająco precyzyjnie opisują zamierzenie projektowe. Miłą odmianą jest zastąpienie klasycznych renderingów rysunkami mającymi indywidualny charakter. Z punktu widzenia ogrodniczego przydałaby się pogłębiona analiza zacienienia terenu przez istniejące drzewa, aby upewnić się, że wybrane „rośliny z pamięci” znalazły się w odpowiednich pod względem nasłonecznienia miejscach. Jednak, tak jak w każdym ogrodzie, aranżacje roślinne mają charakter dynamiczny i co jakiś czas trzeba je i tak dostosować do zmienności warunków świetlnych powodowanej wzrostem większych roślin.

Niewątpliwą wartością projektu jest jego realność. Doktorantka pozyskała partnera w postaci Zarządu Zieleni Miejskiej w Krakowie i wspólnie wyznaczyła z nim przyszłą lokalizację „Ogrodu z pamięci”.

Analiza kilku możliwych lokalizacji, wzięta pod uwagę komunikacyjną dostępność i istnienie większego kompleksu zieleni otoczonej zabudową mieszkalną. Zdecydowano, że „Ogród z pamięci” wpisze się w szerszy plan rewitalizacji całego obszaru w rejonie potoku Bierżanowskiego. Umożliwi to większe oddziaływanie idei „Ogrodu z pamięci” poprzez wspólne penetrowanie tego terenu przez osoby dotknięte demencją i resztę użytkowników miasta. Inwestor zapewni też pojawienie się w niedalekiej odległości od samego „Ogrodu z pamięci” dostosowań dla niepełnosprawnych w postaci specjalnych parkingów i toalet.

Doktorat Pani magister Annie Mokrzyckiej-Wagner jest więc kompleksowym opracowaniem o bogatej podbudowie teoretycznej, zawierającym komponent własnych autorskich badań, zakończonym oryginalnym projektem przestrzeni parkowej z udanymi elementami wyposażenia. Podkreślić należy, że byłoby to pierwsza w Polsce tego typu realizacja dedykowana dla osób z demencją znajdująca się ogólnodostępnej przestrzeni publicznej. Życzę doktorantce owocnej współpracy z Zarządem Terenów Zielonych i pomyślniej realizacji projektu. Jego pełne zrealizowanie niewątpliwie stanie się wzorem nie tylko w naszym kraju.

Sama praca doktorska, która jest napisana doskonałym językiem i starannie przygotowana edytorsko i redakcyjnie powinna być szeroko dostępna dla projektantów oraz decydentów.

Konkluzja

Uważam, że praca doktorska Pani magister Anny Mokrzyckiej-Wagner stanowi oryginalne osiągnięcie projektowo-artystyczne, dokumentuje ogólną wiedzę kandydatki w dyscyplinie „Sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki” oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy artystycznej, czym spełnia wymogi art. 187 Ustawy „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” z dnia 20 lipca 2018 r. Doktorat dotyczy istotnego zagadnienia funkcjonowania społecznego osób dotkniętych różnego rodzaju stanami demencji. Projekt zrealizowany w oparciu o bogatą bazę wiedzy teoretycznej, jest próbą poprawy ich losu poprzez zapewnienie bezpiecznego otoczenia przyrodniczego służącego podtrzymywaniu osobistych wspomnień, zachowaniu aktywności fizycznej oraz godnego funkcjonowania społecznego. Projektantka oprócz sprawności profesjonalnej, dobrze przekładającej przesłanki teoretyczne oraz własne autorskie badania na konkretne rozwiązania projektowe, ujawniła wrażliwość na zagadnienia społeczne i przyrodnicze, czym wpisała się we współczesne trendy w projektowaniu.

Z uwagi na powyższe stwierdzenia, w pełni popieram wnioszek o przyznanie Pani magister Annie Mokrzyckiej-Wagner stopnia doktora sztuki w dyscyplinie „Sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki.

Prof. Grzegorz Niwiński, ASP w Warszawie

